

Sevdiyim əsər layihəsi

“Sevdiyim əsər” layihəsində yazarların, elm, sənət adamlarının ən çox sevdikləri əsər haqqında söhbət edirik. Budəfəki həmsöhbətimiz ədəbiyyatşünas, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının dosenti Məti Osmanogludur. Məti müəllimin sevdiyi əsər Nazim Hikmətin “Masalların masalı” - “Nağılların nağılı” şeiridir.

- Nazim Hikmətin “Nağılların nağılı” şeiri hansı məziyyətlərinə və bədii keyfiyyətlərinə görə sizin sevdiyiniz əsərdir?

- Şeirin “məzmun” adlandırdığımız daxili enerjisi ilə həmin enerjinin oxucuya ötürülməsi arasındakı bütövlüyə, harmoniyaya görə. Bu şeirlə yeniyyətlikdən tanışam - ilk dəfə Azərbaycan radiosundan şairin öz səsinə dinləmişəm və şeir yaddaşıma şairin öz səsi ilə həkk olunub. Yaş, həyat təcrübəsi dəyişdikcə şeirin fəlsəfi tutumunun dərk edilməsi, qavranılması da dəyişir. Dəyişməyən isə bütövlükdür: sözlə sözün daşdığı yükün, mənanın bütövlüyü...

- Şeirdə bu qədər az söz işlənməsini - su, pişik, mən, sən, şəfəq,

kamera öz “gözünü” daha geniş açır, orta plandan ümumi plana keçid olunur: çinar, insan, pişik və günəş. Beləliklə, ilk kadrda diqqətimizdə olan suyun üzərindəki şəfəqin mənbəyi də əyaniləşir və kadrə gətirilir. Suyun üzünə düşən şəfəqi və şəfəqin gəldiyi ünvani bütöv bir tablo içində görürük... Növbəti kadr əyani görünən tablounun çərçivəsindən kənara çıxır, artıq onu kameranın gözü ilə göstərmək mümkün deyil. Gözlə görünməsi mümkün olmayan obraz təqdim edilir: insan ömrü. Bu şeir məhz insan ömrü haqqında nağıldır...

- Niyə, sizcə, müəllif mətnin əsas başlığını nağılla əlaqələndirib?

- Şeirə yaratdığı duyğu budur ki, ölümə məhkum olan insanın yaşaması, ətrafındakı gözəllikləri görməsi, onlardan zövq alması nağılların nağılıdır. Yəni bundan mənalı, bundan maraqlı nağıl ola bilməz. Ümumiyyətlə, Nazim Hikmətin yaradıcılığında həyat və ölüm motivləri xüsusi yer tutur. Onun “Yaşamaq gözəl şey, be kardeşim” adlı romanı, “Yaşamağa dair” şeirlər silsiləsi var:

paq ünsürüdür. Yaddaşın dərinliklərindən gələn torpaq arxetipi başlanğıc olduğu kimi, həm də sonudur, ölümdür: torpaqdan yaranan torpağa qayıdır... Nazim Hikmətin qəhrəmanı isə, yaşadığına, günəşin suyun üzündə cilvelənən şəfəqlərini seyr etdiyinə görə şükür oxuyur...

- Şeirdəki fanilik duyğusu aydın görünür, hər şeyin gəldi-gedərliyi hər bölmədə nəzərə çarpır, bu məqamı nə ilə izah edərdiniz?

- Nazimin yaradıcılığında həyat eşqi, yaşamaq, dünyaya bağlılıq motivi ölümün və ölüm qorxusunun alternativ kimi təzahür edir. Ölüm onsuz da gələcək, insan ölümə məhkumdur. Bu hökmü qəbul edən Nazim Hikmət insanın öləcəyini bilib-bilə yaşamasını qeyri-adi güc, qəhrəmanlıq hesab edirdi. 1956-cı ildə yazdığı “Qarlı qayın ormanında” şeirində oxuyuruq:

*Yedi tepeli şəhrimde
bıraktım gəncə gülüm.
Nə ölümdən korkmaq ayıp,
nə də düşünmək ölümü.
En acayib gücümüzdür,
kahramanlıq yaşamaq:
Öləcəğimizi bilip
öləcəğimizi mutlak.*

İllüziyanı dərk və etiraf
edən şairin faciəsi

Məti Osmanoglu: “Şairin təyinatı “nağıl” yaratmaqdır”

çinar, sürət, şeir, ömür və s. - nə ilə əlaqələndirirsiniz, məzmun ilə, yoxsa forma ilə?

- Bu şeirdə məzmunu formadan ayırmaq mümkün deyil və seçilən forma məhz bu şeir üçündür. Şeirdə təsvir və təqdim edilən obrazlar da, necə dəyərlər, yalnız bu mətn üçün eksklüziv səciyyə daşıyır. Burada sözlər sanki kino estetikasının tələbləri ilə idarə olunur...

Nazim Hikmətin ilk kitabı - “Günəşi içənlərin türküsü” 1927-ci ildə Bakıda nəşr olunandan az sonra tənqidçi Əli Nazimin kitab haqqında geniş resenziyası çap olunub. Orada irəli sürülən maraqlı fikirlərdən biri də budur ki, Nazim Hikmətin şeirlərində kino estetikasının təzahürlərini görmək mümkündür. Ə.Nazim N.Hikmətin şeirlərindən biri ilə məşhur kinorejissor Eyzenşteynin kino üslubu arasında paralel aparmağa çalışmışdı. Bu, dəqiq müşahidə idi və həmin keyfiyyət Nazimin sonrakı yaradıcılığında da özünü qabarıq göstərir. Məsələn, Rusiyanın görkəmli rejissoru Yuri Norşteynə böyük şöhrət gətirmiş “Skazka skazok” filminin adı birbaşa Nazim Hikmətin şeirinin adının təkrarıdır. Modern kino, rəsm və sənətlərinin estetik imkanlarının folklorla sintez edildiyi həmin animasiya filmi dünya kino sənətinin şedevrlərindən sayılır. Xəyalla gerçəkliyin, yuxu ilə həqiqətin, nağılla həyatın, keçmişlə gələcəyin, uşaq təsəvvürləri ilə tarixin iç-içə yer aldığı filmin quruluşunda Rembrantın, Pikassonun rəsm texnikası, Tarkovskinin kino üslubu ilə səsleşmələr olduğu kimi, Nazim Hikmətin şeir sənətkarlığı ilə də paralellər var...

Bunun əsas səbəbinin “Nağılların nağılı” şeirinin quruluşu ilə əlaqədar olduğunu söyləyə bilərik. Şair bizə çatdırmaq istədiyi “nağıllar nağılını” sadəcə söz və sözün imkanları, kombinasiyaları ilə deyil, sözün yaratdığı görüntülər vasitəsilə təqdim edir və görüntüləri sanki kameranın gözündən göstərir. Birinci kadrda su kənarında dayanmış iki fiqur görürük: çinar və insan. Çinarın və insanın şəkli suda görünür. Suyun üzündə əks olunan şəfəq çinara və insana düşür. Sonra “kamera” iri plandan orta plana keçir, ikinci kadrda üç fiqur görünür: çinar, insan və pişik. Növbəti kadrda

Yani, öyləsinə ciddiye alacağını ki yaşamayı, yetmişinde bile, mesela, zeytin dikeceksin, hem de öyle çocuklara falan kalır diye değil, ölmekten korktuğun halde ölüme inanmadığın için, yaşamaq yanı ağır bastığından.

Nazim Hikmətin yaradıcılığında yaşamaq “ağır basır”. Hətta sevginin ölçü vahidinin də yaşamaq olduğunu görürük:

*Seviyorum seni
Yaşıyoruz çok şükür der gibi...*

“Nağılların nağılı”na da həyat və ölüm haqqında düşüncələr silsiləsinin içində baxmaq lazım gəlir. Burada maraqlı cəhət budur ki, şair məzmunca insan təfəkkürünün uydurması olan nağıla hər kəsin içində yaşadığı reallığı alternativ kimi qarşı qoyduğu halda, göz önündə olan gerçəkliyi yəni bir nağıl kimi təqdim edir. Həm də sadəcə nağıl kimi deyil, nağılların nağılı kimi...

- Dörd ünsürün ikisi - su və günəş - bu şeirdə əsas obrazlardan, bu məqam hansı mənanı əks etdirir?

- Mənə elə gəlir ki, bu şeirin poetik yükünü yaranışın ünsürləri haqqında ilkin təsəvvürlərdən daha çox, ölümə inanan, ölmək qorxusu ilə yaşayan və bu qorxunu yenmək istəyən insanın duyğuları, ölümə qarşı psixoloji müqaviməti təşkil edir. Axtarsaq, burada hava ünsürünü də təsəvvür və ya hiss edə bilərik. “Günəş sıcaq” - havanın isti olması kimi də təsəvvür oluna bilər. Nazim Hikmətin istinad etmədiyi, ehtiyatla yanaşdığı isə tor-

Borxesin “Ölümsüzlük” adlı maraqlı bir essesi var. Orada əbədiyyət içindəki an haqqında fikirlərini bölüşür: “İstəklərlə doluydu. Onlardan biri əbədi yaşamaq, mövcud olmaq; digəri isə ölümdür. Bundan başqa, qorxu və onun astar üz - ümid də var...”

Nazim Hikmət isə ölümsüzlükdən deyil, ölümdən qorxurdu. Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, Nazim Hikmət həmin şeirləri yazanda hələ “ölüm yaşı”nda deyildi...

- Şeirə yeddi yerə bölünməsi, sizcə, təsadüfüdürmü?

- Şairin əvvəlcədən düşünüb, yeddi bənddən ibarət şeir planlaşdırma biləcəyi mənə inandırıcı gəlmir. Şeir yeddi bənddən ibarət olması düşüncənin təbiəti, genetikası ilə bağlı ola bilər. Onu da deyək ki, klassik divan ədəbiyyatı kanonlarına görə qəzəl üçün məcburi tələblərdən biri mətnin 5-11 beytdən ibarət olmasıdır. Şairlər daha çox 7 beytə üstünlük verirdilər. “Nağılların nağılı” kanonları sındıran, belə demək mümkündürsə, “antika-non” əsəridir. Burada ölçülər sərbəstdir. Ancaq görünür, insan nə qədər sərbəst olur-olsun, onun üçün ölüm qaçılmaz olduğu kimi, şeir də təfəkkürün hökmündən çıxma bilmir...

- Poetik əsərdəki su və günəş simvolundan belə başa düşülür ki, həyatı var edən sudur, məhv edən isə günəşin yoxluğu. Bu qənaətlə nə dərəcədə razısınız?

- Düzü, mən bu şeirin fəlsəfəsini suyun, günəşin (eləcə də ağacın, pişiyin) daşdığı simvolik mənalarda deyil, həmin obrazların yaratdığı görüntülərdə və bu görüntülərin mətnə

yaratdığı, mətnə oxucuya ötürdüyü assosiasiyalarda görürəm. Məsələn, suyu aydınlığın, pişiyi nəhs əlamətin daşıyıcısı kimi yozsaq, mətn oxucu ilə tamamilə başqa “dildə” danışacaq və öz fəlsəfəsindən uzaqlaşacaq. Mənə elə gəlir ki, bu şeirin gücü sözün altında görünməyənləri üzə çıxarmasında deyil, sözün yaratdığı görüntülərdən yeni və zəhərən görünməyən mənalara yaratmasındadır...

- Bu şeirdə Mənin Bizə çevrilməsi prosesi var. Obrazlar çoxaldıqca həmin keçid təbii şəkildə reallaşır. Bu barədə nə deyərdiniz?

- Bu, son dərəcə maraqlı müşahidədir. Bəzən bədii mətnin strukturu, süjeti və təhkiyəsi oxucu-mətn dialoqunun daha gizli və sirli məqamlarını üzə çıxardır. “Nağılların nağılı” gözələ görünə, kamera ilə çəkilə bilən, hər kəsin yaşaya və ya müşahidə edə biləcəyi lövhələr ilə başlayır. Suyun kənarında çinar ağacı, insan, pişik dayanıb, uzaqdan günəş boylanır)=. Su kənarında dayanan silsilənin sonuncu fiqurunu - ömrümüzü isə gözələ görmürük. Ömür maddi anlayış deyil. Özü də burada söhbət bir adamın ömründən deyil, “ömrümüz”dən gedir. Bu, həm şeirdəki obrazların ömrüdür, həm də nağılı dinləyənin - oxucunun... Beləliklə, oxucunun mətnə iştirakı təmin edilmiş olur və oxucu şeirdəki Məni həm də özü kimi qavrayır. Mən - mətnəki müəllif obrazı - oxucu ilə tam eyniləşmir, ancaq oxucu ilə onun düşüncələri bütövləşir.

Onu da deyim ki, bədii mətn-oxucu münasibətlərinin narratoloji təhlilinə görə mətnin ünvanlandığı Oxucu surəti ilə əsərin real və ya fiziki oxucusuna fərqli anlayışlar kimi baxmaq lazımdır. Mənin - müəllif obrazının müəssisə olduğu oxucu mətnə kənarda yaradılan obraz kimi başa düşülməlidir...

- Su əlçatan, günəş isə əlçatmazdır. Amma hər ikisi diriliyi var edəndir. Sanki uzaqdakı ilə yaxındakının təbiətdə fərqi olmadığı göstərilir. Şeirdəki təbiət təsvirlərinin mahiyyəti barədə fikirlərinizi eşitmək maraqlı olar.

- Su kənarında üç fəni varlıq görürük: çinar ağacı, insan və pişik. Əvvəlcə bunlar gedəcək və sudakı şəkilləri yox olacaq. Su və günəş isə bunlara baxanda əbədidir. Ancaq onların da nə vaxtsa sonu çatacaq. Əvvəl suyun, sonra da günəşin... Pişik üçün, insan üçün, ağac üçün, nəhayət, su və günəş üçün zaman vahidləri - yaşamaq müddəti - nisbidir. Ancaq əbədiyyət deyilən bir ölçü ilə müqayisədə bunların hamısı suda bir neçə anlığa əks olunan şəklin ömrü qədərdir. Bu fənlərin bir arada olduğu həmin şəkil isə təbiətin ən gözəl mənzərəsi kimi qavranılır və şeir bu mənzərənin içində olmağın xoşbəxtliyini əks etdirir.

- Bu şeiri “teatral şeir” adlandırırlar. O məntiqə bu şeirin aktyoru şairdir. Şeiri niyə “teatral şeir” adlandırırlar, bu fikrin əsasında, sizcə, nə dayanır?

- Müasir filoloji terminologiyada “mimesis” - təqlid anlayışı yenidən fəallaşmış və bir qədər yeni mənə daşıyır. Bədii əsərlərdə müəllif-mətn-oxucu münasibətlərini təhkiyə kontekstində öyrənən narratologiya nəzəriyyəsi mimesis deyində səhnə və kino dramaturgiyası kimi hadisələrin təqlidini yaradan janrları təhkiyəli janrlardan fərqləndirir. Nazim Hikmətin bu şeirinin quruluşunda da müəyyən mənada kino sənətinin elementlərini görmək mümkün deyil və bu barədə artıq danışmışıq. Şeirə teatrallığına gəldikdə isə, belə bir mülahizənin irəli sürülməsi, ola bilər ki, şeirin auditoriya tərəfindən qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Adətən, deklomasiya xarakterli pafoslu şeirlər səhnədən səsləndiriləndə auditoriyanın daha böyük rəğbəti ilə qarşılanır. Dərin fəlsəfi mənə daşıyan, söz və fikir oyunlarının üzərində qurulan “sakit” şeiri isə çox vaxt auditoriya da sakit qarşılayır.

(Davamı səhifə 13-də)

(Əvvəli səhifə 12-də)

Bu baxımdan, “Nağlların nağılı” auditoriyanı dərhal özünə cəlb edən, öz fəlsəfəsinə ortaq edən nadir əsərlərdəndir.

- Şeir sonunda belə bəlli olur ki, hər şey yox olub gedəcək - günəş də, pişik də, qəhrəman da. Bu məqam qiyamət əlaməti, heçlik nişanəsi ilə bağlı deyilmi?

- İstər idealistlər, istərsə də materialistlər yaşadığımız aləmin nə vaxtsa sonunun çatacağını iddia edirlər. Şeir də bu həqiqəti təsdiqləyir. Ancaq Nazim Hikmət qiyamətin gələcəyi barədə xəbərdarlıq etmir, həyatı və bu dünyada yaşamaq fürsətini alqışlayır. Bu fürsəti verənə şükür oxuyur...

- Nağlların sonu çox vaxt nikbinliklə bitir. Bu şeirdə o mənada nikbinlik duyulurmu?

Məncə, “Nağlların nağılı” da nikbin sonluqla bitir: “Çox şükür, yaşayırıq” qənaəti ilə. Şeir mətində yaşamaq özü xoşbəxtlik kimi qavranılır.

- Obrazların “doğulması” ilə birgə “Nağlların nağılı” başlayır və onların “yox olması” ilə də bitir. Sizcə, Nazim Hikmət burada “ilk əvvəl söz var idi” məntiqi ilə çıxış edərək kələmin insan hekayələri “yaşadıqca” var olacağını mı işarə etmirmi?

- Poststrukturalist nəzəriyyəyə əsasən, əsərin yaradıcısı müəllif, mətnin yaradıcısı isə oxucudur. Əgər mətn sizdə belə bir təsəvvür yaradırsa, deməli, bu, mətnin enerjisindən gəlir.

Enerji də nə yoxdan yaranır, nə də itir... Şairin təyinatı isə varlıq və yoxluq haqqında “nağıl” yaratmaqdır.

- Şeir başdan-başa uşaq saflığı simvolizə edir, ta ki “çox şükür yaşayırıq” misrasına qədər. Niyə şair birdən-birə uşaq qayğısızlığından böyükülərin dünyasına, nigaranlığa keçid edir?

- Bu suala müxtəlif cavablar vermək mümkündür. Məncə, ən maraqlı cavabı V.Norşteynin “Skazka skazok” filmində tapa bilərik. İnsan hansı yaşa çatmasından asılı olmayaraq öz içindəki uşağı yaşadır. Arxetiplər yaddaş vasitəsilə bəşəriyyətin uşaqlığından, mif yaddaşından gəldiyi kimi, bəzi poetik obrazlar da insanın içində daşdığı uşaqdan gəlir. Bu, tək cə “Nağlların nağılı”na aid məsələ deyil. Bədii sözün təbiəti ilə bağlıdır. Bəzən mənə elə gəlir ki, şeir sadəcə görünən uşaq suallarına cavab axtarılmasıdır. Harada nağıl varsa, orada uşaq var. Ancaq bu da bir həqiqətdir ki, nağılı böyükülər danışır...

- Şeir boyu pişiyin, çinarın, günəşin suda əksini görə bilir. Bircə şair ömründən başqa. Nazim Hikmət yaradıcılığına və həyatına bələd biri kimi, sizcə, şair ömrünün sudakı surəti necə idi?

- Nazim Hikmət ikinci dəfə Sovet İttifaqına Stalinin sağlığında - 1952-ci ildə sürgün kimi qayıtmışdı və varlığı ilə sevdiyi, saçlarının ağında, ürəyinin infarktında, alnının qırıqlarında gəzdirdiyi Türkiyədə “vətən xaini” elan edilmişdi. Onda hələ stalinist Sovet ideologiyası, illüziya olsa belə, yaşayırdı. 1953-cü ildə Stalin öldü, təcridcən ideoloji iqlim dəyişdi. Bir qədər sonra isə bəzi həqiqətlərin üstündəki tünd pərdələr qaldırıldı... Elə o vaxtdan da Nazim Hikmətin yaradıcılığının ruhunda kəskin dəyişikliklər müşahidə olunmağa başladı. Heç şübhəsiz ki, Nazim Hikmət tragik bir illüziyaya qapıldığını, öz xəyalının suya düşdüyünü dərk etmişdi. Nazimin son şeirlərinin əksəriyyəti, o cümlədən də 1956-cı ildə qələmə aldığı “Nağlların nağılı” bu illüziyanı dərk və etiraf edən şairin faciəsini, bir yandan da şairi öz daxilindən izləməyə başlamış ölüm duyğusunu sözün alt qatında daşıyır. “Ayrılıqların hər çeşidini” tanıyan, “həsrətlərin adını əzbər sayan” Nazim o faciənin içindən çıxış yolu axtarırdı.

**Söhbətləşdi:
Fərid Hüseyn**